

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ҐРУНТУ

**КАЛІНІЧЕНКО А.В., Д.С.-Г.Н., ПРОФЕСОР,
ШМИГОЛЬ Ю.В., К.С.-Г.Н., ДОЦЕНТ**

У статті викладено основні погляди на використання різноманітних підходів до раціонального використання ґрунтів. Запропоновано використання математичного моделювання як основного методу покращання земельних ресурсів.

In the article basic looks are expounded to the use of different approaches for the rational use of soils. The use of mathematical design is offered as a basic method of improvement of the landed resources.

Постановка проблеми. Наслідки безоглядно споживацького ставлення до природи виявляють себе дедалі наочніше в усіх куточках світу, включаючи й Україну. Негативні антропогенні впливи змінюють природне середовище існування самої людини. Основою сталого еколого-економічного та соціального розвитку є паритетність відносин у тріаді людина - господарство - природа, що забезпечує перехід до гармонійного співіснування природи і суспільства. Сучасний стан довкілля в Україні зумовлений екстенсивними, антиекологічними підходами до забезпечення економічних потреб у минулому і збереженням інерційного впливу таких підходів нині. Особливо скрутним становищем відрізняється сільське господарство, зокрема землеробство. Руйнування ґрунтів у багатьох регіонах нашої планети досягло катастрофічних розмірів. За останній час втрачено понад 2 млрд. га сільськогосподарських угідь. Одним з основних напрямків реалізації земельної реформи на Україні є забезпечення раціонального використання земель, захист їх від вітрової та водної ерозії, підвищення ґрунтової родючості. Актуальність даних завдань зростає у зв'язку з посиленням у теперішній час антропогенного та техногенного навантаження на землю у результаті застосування новітніх технологій обробітку ґрунту. Для забезпечення подальшого збалансованого розвитку такої антропогенно-природної системи потрібне активне впровадження принципів точного землеробства, загальноприйнятим повинно бути використання усталеної

технічної документації еколого-економічного обґрунтування сільського господарства, антропогенного навантаження земель та угідь, карт полів з показниками ґрунтів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Глобальним національним лихом на сьогоднішній день у агропромисловому комплексі, яке веде до суттєвого погіршення родючості ґрунтів, є інтенсивне зменшення вмісту органічної речовини, поживних елементів і, як наслідок, посилення ерозійних процесів [1, 2]. Зрозуміло, що це має досить негативний вплив на загальний стан агрофітоценозів. Проблеми родючості ґрунтів, накопичення і використання вологи, водної і вітрової ерозії, інших деградаційних процесів, а також змін клімату взаємопов'язані. Тому для подолання негативних явищ необхідно створити надійний механізм управління агроландшафтом, оптимізувати структуру землекористування, застосувати відповідні землеробські технології, забезпечити регулювання поверхневого стоку, запобігти втратам ґрунту в результаті ерозії і, насамперед, забезпечити охорону і збереження цілісності ґрунтового покриву, який виконує важливі екологічні функції в біосфері [3].

Рівнинний рельєф, родючі ґрунти, сприятливий клімат створюють необхідні передумови розвитку сільського господарства. Сільськогосподарське виробництво є однією з провідних галузей економіки Полтавщини. Система сільськогосподарського виробництва включає різні категорії господарств, які можна поділити на дві групи:

- 1) господарства суспільного сектора;
- 2) господарства населення та фермерські господарства [4].

В області, як і в Україні в цілому, має місце деградація земель в результаті інтенсивного їх використання, застосування важкої техніки, незбалансованого внесення мінеральних добрив, розміщення полів з просапними культурами на схилах. За останні 30 років вміст гумусу в ґрунтах області зменшився на 0,2 – 0,6 %. Причина цього – зменшення внесення на поля органічних добрив.

Висока розораність території, в тому числі схилівих земель, недостатня площа захисних лісових насаджень, порушення інших агротехнічних вимог призвели до посилення ерозійних процесів [4].

Для одержання високоякісної екологічно чистої продукції

необхідно запроваджувати альтернативне біологічне землеробство без агрохімікатів, на основі екологічно збалансованих сівозмін, які забезпечують виробництво екологічно чистої продукції рослинництва і тваринництва [5].

У будь-якій системі землеробства має бути вирішено три основних завдання: найефективніше використання всіх сільськогосподарських угідь для отримання високих і сталих урожаїв; створення необхідних умов для підвищення родючості ґрунту та сприятливої природної обстановки; охорона навколишнього середовища, тобто поліпшення водного, поживного повітряного, теплового і світлового режимів, а також захист ґрунту та посівів від несприятливих кліматичних і біологічних впливів [6].

Мета досліджень. Розробка математичної моделі застосування різних систем удобрення для соняшника з використанням теорії ігор; розробка основних напрямків збереження та відтворення родючості ґрунтів Полтавщини на прикладі СК „Дружба” Котелевського району.

Результати досліджень. В умовах деградації виробничих сил АПК втрачається і як би відходить на другий план проблема збереження ґрунтів і їх родючості. У 2000 р. в сільське господарство надійшло в 10 разів менше мінеральних добрив в порівнянні з 1990-1995 рр. Це склало тільки 10 – 15 кг поживних речовин на 1 га ріллі. Внесення органічних добрив також скоротилося в 4 рази і склало близько 2 т/га. У 2000 р. від’ємний баланс поживних речовин у ґрунті досяг 70 – 85 кг/га. Це означає, що майже 80 – 85 % врожаю було отримано у результаті використання потенційної родючості ґрунту та післядії раніш внесених добрив, за рахунок створеної раніш родючості ґрунту та післядії раніш внесених добрив. Починаючи з 1999 року у нашій державі рівень внесення органічних та мінеральних добрив постійно падав [12].

В Україні у зв’язку з різким зменшенням кількості внесених мінеральних і органічних добрив (за останні 10 років внесення мінеральних добрив скоротилося в 10, а органічних – у сім разів) порушився баланс поживних речовин у ґрунтах. Виробництво мінеральних добрив зменшилося [7].

У Полтавській області лише в Чутівському районі внесення добрив на 1 га відповідало нормам відновлення якостей ґрунту.

Показники решти районів значно нижчі [12].

Величезна частка землі в інтенсивному обробітку з високим відсотком просапних культур, укрупнення господарств та полів призвели до небувалих і щороку прогресуючих процесів ерозії найбагатших чорноземних ґрунтів. щорічні втрати ґрунту можуть досягати 600 млн. т, у тому числі до 20 млн. т гумусу. Лише для компенсації цієї кількості гумусу потрібно 400 млн. т органічних добрив, тоді як у 1986 – 1990 рр. їх усього вироблялося близько 300 млн. т [8].

А.Я. Сохнич вважає, що системний принцип при землекористуванні дає „ключі” до вирішення назрілої проблеми економічно-ефективного, еколого-безпечного довкілля, якому повною мірою відповідає ландшафтний підхід організації території [9].

В.С. Шаманасв пропонує враховувати додатково такі особливості при використанні землі: комплексність використання природних чинників (землі, води, світла, тепла, повітря), які необхідні для нормального розвитку рослин; необхідність комбінування галузей, дотримання сівозмін, що сприяє процесу розподілу праці; розриви в часі виробництва і робочим періодом [10].

Наше село стоїть на порозі деградації ґрунту і щоб цей процес через декілька років не став незворотнім, сьогодні потрібно розпочати заходи із стабілізації внесення добрив у ґрунт.

Основним, на нашу думку, підходом до збереження та відтворення ґрунтового покриві (особливо під такими культурами, як: соняшник, цукрові буряки) є застосування математичного апарату.

Застосування теорії ігор в оптимізації внесення добрив та вирощування соняшнику в СК „Дружба” Котелевського району вимагає небагато часу, але дає досить точні результати розрахунку.

Розглянемо задачу: підприємство вирощує сільськогосподарську культуру – соняшник, підвищення урожайності якої залежить від внесених норм добрив і наявності вологи у ґрунті. Господарство може вносити під соняшник мінеральні та органічні добрива у таких нормах: гній – 30 т/га, гній 40 т/га + $N_{12}P_{120}K_{120}$, $N_{150}P_{150}K_{200}$, які підвищують урожайність цієї культури в залежності від рівня забезпеченості вологою.

Відома кількісна залежність урожайності соняшнику від дії окремих норм внесення добрив при різних рівнях зволоженості (табл. 1.).

Таблиця 1

Очікувана урожайність соняшнику за рахунок внесення мінеральних та органічних добрив у СК „Дружба” Котелевського району

Доза внесених добрив	Рівень забезпеченості вологою		
	низький	середній	високий
Гній, 30 т/га	15	22	27
Гній, 40 т/га, N ₁₂ P ₁₂₀ K ₁₂₀	20	29,5	27,5
N ₁₅₀ P ₁₅₀ K ₂₀₀	28	29	22

Тоді матриця матиме вигляд:

$$A = \begin{vmatrix} 15,0 & 22,0 & 27,0 \\ 20,0 & 29,5 & 27,5 \\ 28,0 & 29,0 & 22,0 \end{vmatrix}$$

Слід відмітити, що необережне і нерозумне внесення мінеральних і органічних добрив може лише зашкодити підприємству і економічній сфері, і не дасть економічного ефекту. Тому стратегія і завдання господарства полягає в максимальному збільшенні урожайності, враховуючи оптимальні норми внесення добрив. діючи обережно, не ризикуючи, можна з усіх можливих програвів природи вибрати той, у якому добрива зіграють свою роль, і урожайність буде найвищою.

Уведемо позначення:

x_1 – частка внесення 30 т органічних добрив;

x_2 – частка внесення гній 40 т/га + N₁₂P₁₂₀K₁₂₀

x_3 – внесення N₁₅₀P₁₅₀K₂₀₀.

Тоді, $x_1 + x_2 + x_3 = 1$

Позначимо x_4 як гарантовану урожайність і складемо систему рівнянь, виходячи вище наведених даних і позначень:

$$15 x_1 + 20 x_2 + 28 x_3 - x_4 \geq 0$$

$$22 x_1 + 29,5 x_2 + 29 x_3 - x_4 \geq 0$$

$$27 x_1 + 27,5 x_2 + 22 x_3 - x_4 \geq 0$$

$$x_1 + x_2 + x_3 = 1$$

$$0X1 + 0X2 + 0 x_3 + 1X4 = C_{\max}$$

Розрахунки проводимо в електронних таблицях MS Excel. На рис. 1 відображено формули, які ми вносили у відповідні чарунки.

Виконавши команду Сервіс → Поиск решения, в якому ми зазначасмо сенс цільової функції, робимо посилання на обмеження та зазначасмо невід'ємність розв'язку задачі, одержимо відповідь, яка відображена на рис. 2.

	A	B	C	D	E	F	G
1	Доза внесених добрив	Рівень забезпеченості вологою					
2		низький	середній	високий			
3	Гній, 30 т/га	15	22	27		X ₁	
4	Гній, 40 т/га, N ₁₂ P ₁₂₀ K ₁₂₀	20	29,5	27,5		X ₂	
5	N ₁₃₀ P ₁₃₀ K ₂₀₀	28	29	22		X ₃	
6						X ₄	
7							
8							
9							
10	Обмеження:						
11		<i>формула</i>	<i>знак</i>	<i>обсяг</i>			
12		=СУММПРОИЗВ(B3:B5;G3:G5)-G6	≥	0			
13		=СУММПРОИЗВ(C3:C5;G3:G5)-G6	≥	0			
14		=СУММПРОИЗВ(D3:D5;G3:G5)-G6	≥	0			
15		=G3+G4+G5	=	1			
16							
17	Цільова функція						
18			=G6				

Рис. 1. Вікно програми MS Excel для розв'язання задачі теорії ігор

	A	B	C	D	E	F	G
1	Доза внесених добрив	Рівень забезпеченості вологою					
2		низький	середній	високий			
3	Гній, 30 т/га	15	22	27	x ₁	0,00	
4	Гній, 40 т/га, N ₁₂ P ₁₂₀ K ₁₂₀	20	29,5	27,5	x ₂	0,44	
5	N ₁₅₀ P ₁₅₀ K ₂₀₀	28	29	22	x ₃	0,56	
6					x ₄	24,44	
7							
8							
9							
10	Обмеження:						
11		<i>формула</i>	<i>знак</i>	<i>обсяг</i>			
12		0,00	≥	0,00			
13		4,78	≥	0,00			
14		0,00	≥	0,00			
15		1,00	=	1,00			
16							
17	Цільова функція						
18			24,44				

Рис. 2. Результати задачі теорії ігор

Результати розв'язку показують, що для отримання максимальної урожайності соняшнику у СК „Дружба” Котелевського району необхідно на 44 % використати другу стратегію, і на 56 % використати третю стратегію, при цьому гарантована урожайність буде складати 24,44 ц /га.

Висновки. Земельні ресурси прискореними темпами виснажуються та деградують, зменшується шар гумусу. Така система ведення господарства є антиекологічною і неефективною. Вона становить реальну загрозу не тільки сільському господарству, але й соціальній безпеці України.

Основні напрямки регулювання і раціонального використання ґрунтів і вологи в сільськогосподарських ландшафтах, як базисної основи збалансованого розвитку агроєкосистем, їх продуктивності і конкурентноздатності:

1. Побудова еколого-математичних моделей для покращення земельних ресурсів, зокрема, використання теорії ігор для розв'язання практичних завдань.

2. Необхідно оптимізувати структуру агроландшафтів і систем

землекористування шляхом виведення з обробітку еродованих, деградованих та малопродуктивних земель і відповідного розширення площ рекреаційних, водоохоронних, заповідних зон, відновлення лісових, болотистих, водних екосистем.

3. Науково-обґрунтовані сівозміни, які враховують оптимальне співвідношення культур, що використовують вологу з верхніх і глибинних шарів ґрунту.

4. Дотримуватись ґрунтозахисних технологій обробітку ґрунту, зокрема шляхом застосування ґрунтозахисних технологій із збереженням на поверхні ґрунту рослинних решток [3].

5. Дотримуватись оптимальних показників родючості ґрунту.

Література.

1. Рымарь В.Г., Мухина С.В. Агроэкологические аспекты применения удобрений на черноземах. // Плодородие. – 2003. – № 6. – С. 24 – 25.

2. Чорний С.Г. Методика оцінки ступеня змитості та обсягів ерозійних втрат степових ґрунтів // Вісник аграрної науки. – К., 2003. – № 9. – С. 53 – 56.

3. Тараріко О.Г., Кузьменко Ю.І. Екологічні функції ґрунтів та сталий розвиток агроєкосистем в контексті глобальних змін клімату // Екологія: проблеми адаптивно-ландшафтного землеробства: Матеріали міжнародної наукової конференції 16 – 18 червня 2005 р. – Житомир: Вид-во „Державний агроєкологічний університет”, 2005. – С. 3 – 7.

4. Полтавська область: природа, населення, господарство. Географічний та історико-економічний нарис. Видання 2-е, доповнене і перероблене. За редакцією К.О. Маца. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – 336 с., іл. + вкл.

5. Бойко П.І., Бородань В.О., Коваленко Н.П. Екологічно збалансовані сівозміни – основи біологічного землеробства // Вісник аграрної науки. – 2005. – № 2. – С. 9 – 13.

6. Носов Г.И., Крюков И.В. Современные ресурсосберегающие технологии – важный фактор устойчивого роста АПК // Земледелие. – 2005. – № 3. – С. 14 – 16.

7. Землеробство: Підручник / М.С. Кравченко, Ю.А. Злобін, О.М. Царенко; За ред. М.С. Кравченка. – К.: Либідь, 2002 – С. 470 – 489.

8. Саблук П.Т. Основні напрямки розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні // Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 3 – 15.

9. Добряк Д.С., Канап О.П., Розумний І.А. Класифікація та екологічне використання сільськогосподарських земель. – К.: ІЗ УААН, 2001. – 306 с.

10. Сохнич А.Я. Проблеми використання і охорони земель в умовах ринкової економіки. – Л.: Укр. технології, 2002. – 250 с.

11. Шаманаев В.С. Эффективное использование земли в условиях индустриального сельского хозяйства. – М.: Колос, 1979. – 208 с.

12. Державний комітет статистики [Електронний ресурс].
Режим доступу:

<http://www.ukrstat.gov.ua/>